

Bertrand Russell

A denotálásról

„Denotáló kifejezés”-en a következők valamelyikéhez hasonló kifejezést értek: egy ember, némely ember, bármely ember, minden egyes ember, minden ember, a jelenlegi angol király, a jelenlegi francia király, a Naprendszer tömegközéppontja a huszadik század első pillanatában, a Föld keringése a Nap körül, a Nap keringése a Föld körül. Egy kifejezés tehát kizárólag *alakja* folytán denotáló. Három esetet különböztethetünk meg: (1) Előfordulhat, hogy egy kifejezés denotáló, és mégsem denotál semmit; ilyen pl. „a jelenlegi francia király”. (2) Egy kifejezés denotálhat egy meghatározott dolgot; „a jelenlegi angol király” pl. egy bizonyos embert denotál. (3) Egy kifejezés denotálhat többértelműen; az „egy ember” pl. nem több embert denotál, hanem egy többértelmű embert. Az ilyen kifejezések értelmezése meglehetősen nehéz feladat – valójában még egy formálisan cáfolhatatlan elméletet sem könnyű megfogalmazni. Amennyire meg tudom ítélni, a most kifejtendő elmélet az összes általam ismert nehézséget elhárítja.

A denotálás témaköre a logikán és a matematikán túl az ismeretelméletben is nagy fontosságú. Tudjuk például, hogy a Naprendszer tömegközéppontja adott pillanatban egy meghatározott pont, és számos kijelentést [proposition] állíthatunk erről a pontról; mindazonáltal nem állunk közvetlen *ismeretségben* vele, hanem csak leíráson keresztül tudunk róla. Az *ismeretség* és *valamiről való tudás* közti megkülönböztetés nem más, mint a nekünk közvetlenül megjelenő, illetve számunkra csak denotáló kifejezések segítségével elérhető dolgok közti különbségtétel. Gyakran előfordul, hogy tudjuk, egy kifejezés minden többértelműség nélkül denotál, noha a denotált dologgal nem állunk ismeretségben – a tömegközéppont esete is erre szolgált például. Érzékelésünk útján az érzékelés tárgyaival, gondolkodásunk segítségével pedig absztraktabb, logikai jellegű objektumokkal kerülünk ismeretségbe; azonban nem szükségképpen állunk ismeretségben az olyan szavakból álló kifejezések által denotált dolgokkal, melyeknek jelentésével ismeretségben vagyunk. Egy rendkívül fontos példával élve: úgy tűnik, nincs okunk azt hinni, hogy ismeretségbe kerülhetünk más emberek elméjével, mivel nem érzékeljük őket közvetlenül; róluk való tudásunkat tehát denotálás révén szerezük. Minden gondolkodás szükségképpen ismeretségből indul ki, de sikerrel gondolkodunk sok olyan *dologról* is, mellyel nem állunk ismeretségben.

A következőképpen fogok érvelni: Először kifejtem az általam védeni kívánt elméletet,¹ majd Frege és Meinong nézeteit tárgyalom, megmutatva, hogy miért nem tartom egyiket sem kielégítőnek. Ezután az elméletem mellett szóló érveket ismertetem, végül pedig röviden jelzem filozófiai következményeit.

Elméletem röviden a következő. Alapfogalomként kezelem a *változó* fogalmát, és „ $C(x)$ ”-en olyan kijelentést értek,² melynek x az egyik alkotórésze, ahol x , vagyis a vál-

¹ Ezt a témakört már a *Principles of Mathematics* V. fejezetében és 476. szakaszában is tárgyaltam. Az ott javasolt elmélet szinte azonos Frege-ével és teljesen különbözik az itt következőtől.

² Pontosabban kijelentésfüggvényt [propositional function].

tozó, lényegileg és teljességgel meghatározatlan. Ezután tekinthetjük a „ $C(x)$ mindig igaz” és a „ $C(x)$ néha igaz” fogalmakat.³ A *minden*, *semmi* és *valami* (melyek a legalapvetőbb denotáló kifejezések) ekkor a következő módon értelmezendők:

$C(\text{minden})$ jelentése „ $C(x)$ mindig igaz”;
 $C(\text{semmi})$ jelentése „‘ $C(x)$ hamis’ mindig igaz”;
 $C(\text{valami})$ jelentése „Hamis, hogy ‘ $C(x)$ hamis’ mindig igaz”.⁴

A ‘ $C(x)$ mindig igaz’ fogalmat itt definiálhatatlan alapfogalomnak tekintjük, és a többi ennek segítségével definiáljuk. Nem feltételezzük, hogy a *minden*, *semmi* és *valami* szavaknak önmagukban jelentésük van, de jelentést rendelünk *minden* olyan kijelentéshez, melyben előfordulnak. A denotálás általam javasolt elmélete a következő alapelven nyugszik: a denotáló kifejezéseknek önmagukban soha sincsen jelentésük, de minden olyan kijelentésnek van jelentése, melynek nyelvi kifejezésében előfordulnak. Úgy vélem, hogy a denotálással kapcsolatos összes nehézség a nyelvi megfogalmazásukban denotáló kifejezéseket tartalmazó kijelentések téves elemzéséből ered. A helyes elemzés, ha nem tévedek, a következőképpen folytatható.

Tegyük fel, hogy a „találkoztam egy emberrel” kijelentést kívánjuk értelmezni. Ha e kijelentés igaz, akkor egy meghatározott emberrel találkoztam; de nem ez az, amit állítok. Elméletem szerint ezt állítom:

„Találkoztam x -szel, és x ember’ nem mindig hamis”.^{*}

Általánosan, az emberek osztályát az összes olyan objektum osztályaként definiálva, mely rendelkezik az *ember* predikátummal, azt mondjuk, hogy

„ $C(\text{egy ember})$ ” jelentése „‘ $C(x)$, és x ember’ nem mindig hamis”.

Ezzel az „egy ember” kifejezést magában állva teljesen jelentés nélkülinek tekintjük, de jelentést rendelünk minden olyan kijelentéshez, melynek nyelvi kifejezésében az „egy ember” előfordul.

Vizsgáljuk következőként a „minden ember halandó” kijelentést. Ez valójában egy hipotetikus kijelentés,⁵ mely azt állítja, hogy *ha* valami egy ember, akkor halandó is. Más szóval azt állítja, hogy bármi is legyen x , ha x egy ember, akkor x halandó. Az „ x egy ember”-t „ x ember”-rel helyettesítve tehát azt kapjuk, hogy a

„Minden ember halandó” jelentése „‘Ha x ember, akkor x halandó’ mindig igaz”.

³ Ezek közül az utóbbi definiálható az előbbi segítségével, ha úgy interpretáljuk, hogy „Nem igaz, hogy ‘ $C(x)$ hamis’ mindig igaz”.

⁴ E bonyolult kifejezés helyett olykor a „ $C(x)$ nem mindig hamis” vagy a „ $C(x)$ néha igaz” alakokat fogom használni, melyekről felteszem, hogy *definíció szerint* ugyanazt jelentik, mint a bonyolult változat.

^{*} Az eredetiben: „I met x , and x is human’ is not always false”. Russell olyan átfogalmazásokat kíván adni, melyek már nem tartalmaznak denotáló kifejezést. Az *ember* szó angol megfelelője, a *man* főnév azonban nem állhat önmagában állítmányként, ezért Russell a parafrázisokban következetesen a *human* szót használja helyette, ami egyszerre ‘emberi’ jelentésű melléknév és ‘ember’, ‘emberi lény’ jelentésű főnév. Mivel a magyar *ember* főnév magában is betölthet állítmányi szerepet, ezért itt és a továbbiakban a parafrázisokban előforduló *human* szót is *embernek* fordítjuk. (A fordító.)

⁵ Mint ezt Bradley úr *Logikájában* élelemeljűen kimutatta (1. könyv, 2. fejezet).

A szimbolikus logika ezt úgy fejezi ki, hogy a „minden ember halandó” jelentése „ x minden értékére teljesül, hogy ‘ x ember’ implikálja ‘ x halandó’-t”. Általánosabban ezt mondjuk:

„ C (minden ember)” jelentése „‘Ha x ember, akkor $C(x)$ igaz’ mindig igaz.”

Hasonlóan

„ C (egy ember sem)” jelentése „‘Ha x ember, akkor $C(x)$ hamis’ mindig igaz.”

„ C (néhány ember)” ugyanazt jelenti, mint a „ C (egy ember)”,⁶

„ C (egy ember)” jelentése pedig „Hamis, hogy ‘ $C(x)$ és x ember’ mindig hamis.”

„ C (minden egyes ember)” ugyanazt jelenti, mint a „ C (minden ember)”.

Hátra van még az a , az szavakat tartalmazó kifejezések értelmezése. Ezek messze a legérdekesebb és egyúttal legnehezebb denotáló kifejezések. Tekintsük például a „II. Károlynak az apját kivégezték” kijelentést. Ez azt állítja, hogy létezett egy x , aki II. Károlynak az apja volt és akit kivégeztek. Mármost az a és az szavak, ha szigorú értelemben használják őket, egyediséget vonnak maguk után. Igaz ugyan, hogy beszélni szoktunk „Ennek-és-ennek a fiá”-ról akkor is, ha az illetőnek több fia van, de az ilyen esetekben helyesebb volna az „Ennek-és-ennek egy fia” alakot használni. Céljainkat figyelembe véve tehát úgy tekintjük, hogy az a és az szavak egyediséget feltételeznek. Ezek szerint amikor azt mondjuk, hogy „ x volt II. Károlynak az apja”, akkor nem csak azt állítjuk, hogy x bizonyos relációban állt II. Károllyal, hanem azt is, hogy semmi más nem állt vele ebben a relációban. A kérdéses relációt az egyediség feltétele és denotáló kifejezések használata nélkül az „ x nemzette II. Károlyt” fejezi ki. Ahhoz, hogy az „ x volt II. Károlynak az apja” ekvivalens értelmezését kapjuk, ezt még a „Ha y különbözik x -től, akkor y nem nemzette II. Károlyt”, vagy az ezzel ekvivalens „Ha y nemzette II. Károlyt, akkor y azonos x -szel” kifejezések valamelyikével is ki kell egészítenünk. Az „ x volt II. Károlynak az apja” megfelelője így az „ x nemzette II. Károlyt, és ‘ha y nemzette II. Károlyt, akkor y azonos x -szel’ mindig igaz y -ra” lesz.

A „II. Károlynak az apját kivégezték” tehát ilyen alakot ölt:

„Nem mindig hamis x -re, hogy x nemzette II. Károlyt és x -et kivégezték, és hogy ‘ha y nemzette II. Károlyt, akkor y azonos x -szel’ mindig igaz y -ra”.

Ez kissé hihetetlen interpretációnak tűnhet; de most nem indoklom, hanem csupán *ismertetem* az elméletet.

A „ C (II. Károlynak az apja)” értelmezéséhez, ahol C bármely róla szóló állítás lehet, egyszerűen helyettesítenünk kell a fentiekben az „ x -et kivégezték”-et $C(x)$ -szel. Vegyük észre, hogy bármi is legyen C , interpretációnk szerint „ C (II. Károlynak az apja)” maga után vonja, hogy

⁶ Pszichológiailag C (egy ember) azt sugallja, hogy csak egy emberről van szó, és C (néhány ember) azt, hogy több mint egyről, de egy bevezető vázlatban ezek a tényezők figyelmen kívül hagyhatók.

„Nem mindig hamis x -re, hogy 'ha y nemzette II. Károlyt, akkor y azonos x -szel' mindig igaz y -ra”,

amit a köznyelv a „II. Károlynak egy és nem több apja volt” fordulattal fejez ki. Következésképpen, ha ez a feltétel nem teljesül, akkor *minden C* (II. Károlynak az apja) alakú kijelentés hamis. Így pl. *minden C* (a jelenlegi francia király) alakú kijelentés hamis. Ez elméletem egy igen előnyös vonása. Később igazolom majd, hogy nem áll ellentétben az ellentmondás törvényével, ahogyan azt első ránézésre feltételezhetnénk.

A fentiekben minden denotáló kifejezést tartalmazó kijelentést olyan kijelentésekre vezettünk vissza, melyekben ilyenek már nem fordulnak elő. Most megkísérlem megmutatni, hogy miért feltétlenül szükséges ez az eljárás.

A fenti elmélet mellett szóló bizonyítékot azok a nehézségek szolgáltatják, melyek elkerülhetetlennek látszanak, ha feltételezzük, hogy a denotáló kifejezések a segítségükkel kifejezett kijelentések valódi alkotórészeinek felelnek meg. Az ilyen alkotórészeket elfogadó lehetséges elméletek közül Meinongé⁷ a legegyszerűbb. E szerint az elmélet szerint minden grammatikailag helyes denotáló kifejezés egy *objektumnak* felel meg. „A jelenlegi francia király”, „a kerek négyzet” stb. tehát Meinong szerint valódi objektumok. Elismeri ugyan, hogy nem *szubszisztálnak*,* de mindazonáltal objektumnak tekinti őket. Ez magában is nehezen tartható nézet, de a legfőbb ellenvetés az, hogy az efféle objektumok bevallottan megsérthetik az ellentmondás törvényét. Azt állítják például e nézet képviselői, hogy a létező jelenlegi francia király létezik és nem is létezik; hogy a kerek négyzet kerek és nem is kerek stb. Ez azonban tűrhetetlen; és ha képesek vagyunk olyan elméletet találni, mely elkerüli e következményt, akkor feltétlenül azt kell előnyben részesítenünk.

Az ellentmondás törvényének fenti megsértését Frege elmélete elkerüli. Ő két komponenst különböztet meg egy denotáló kifejezésben, melyeket mi jelentésnek és denotációnak nevezhetünk.⁸ „A Naprendszer tömegközéppontja a huszadik század kezdetén” kifejezésnek e szerint rendkívül összetett *jelentése* van, *denotációja* azonban egy bizonyos pont, ami egyszerű. A Naprendszer, a huszadik század stb. a *jelentés* alkotórészei, de a *denotáció* egyáltalán nem rendelkezik alkotórészekkel.⁹ E megkülönböztetés egyik előnye, hogy megmutatja, gyakran miért érdemes azonosságokat állítani. Ha azt mondjuk, hogy „a *Waverley* szerzője Scott”, akkor denotációk azonosságát állítjuk, különböző jelentésekkel. Nem fogom azonban megismételni a fregei elméletet alátámasztó érveket, mivel másutt (id. hely) már szót emeltem mellette, most pedig vitatni kívánom állításait.

⁷ Lásd az *Untersuchungen zur Gegenstandstheorie und Psychologie* (Leipzig, 1904) első három írását (melyek szerzői sorrendben Meinong, Ameseder és Mally).

* Meinong különbséget tett egzisztáló (pl. konkrét, tér- és időbeli), nem egzisztáló, de szubszisztáló (pl. a számokhoz hasonlóan absztrakt), és se nem egzisztáló, se nem szubszisztáló objektumok között. (*A fordító.*)

⁸ Lásd „Über Sinn und Bedeutung” c. tanulmányát, *Zeitschrift für Phil. und Phil. Kritik*, Vol. 100. [Magyarul: „Jelentés és jelölés”. In G. Frege: *Logikai vizsgálódások*. Ford.: Máté András és Bimbó Katalin. Budapest: Osiris, 2000.]

⁹ Frege mindenütt különbséget tesz jelentés és denotáció között, nem csak az összetett denotáló kifejezések esetében. Így egy összetett denotáló kifejezés *jelentésének* alkotórészei a kifejezés összetevőinek *jelentései* lesznek, és nem ezek *denotációi*. Szerinte „a Mont Blanc több mint 1000 méter magas” kijelentésben a „Mont Blanc” *jelentése*, és nem a valóságos hegy a *jelentés* alkotórésze.

Ha elfogadjuk a nézetet, mely szerint a denotáló kifejezések *kifejeznek* egy jelentést és *denotálnak* egy denotációt,¹⁰ akkor az első nehézségek egyikét azok az esetek fogják jelenteni, melyekben hiányozni látszik a denotáció. Amikor azt mondjuk, hogy „az angol király kopasz”, akkor úgy tűnik, hogy állításunk nem „az angol király” összetett *jelentéséről* szól, hanem a jelentés által denotált valóságos emberről. De tekintsük „a francia király kopasz” kijelentést. A formai egyezés alapján ennek „a francia király” denotációjáról kellene szólnia. Az utóbbi kifejezésnek azonban – noha rendelkezik *jelentéssel* (feltéve, hogy „az angol király”-nak van jelentése) – bizonyosan nincs denotációja, legalábbis semmiféle könnyen belátható értelemben nincs. Feltételezhetnénk ezért, hogy „a francia király kopasz” értelmetlen; de nem az, mert nyilvánvalóan hamis. Vagy tekintsünk egy ilyesfajta kijelentést: „Ha az *u* osztálynak csak egy eleme van, akkor ez az egy elem eleme *u*-nak”, vagy másképpen fogalmazva, „ha *u* egyelemű osztály, akkor az *u* egy *u*”. Ennek a kijelentésnek *mindig* igaznak kell lennie, mert valahányszor a feltevés igaz, a konklúzió is az. De „az *u*” denotáló kifejezés, melynek denotációjáról, és nem jelentéséről állítjuk, hogy az egy *u*. Mármost ha *u nem* egyelemű osztály, akkor úgy tűnik, hogy „az *u*” semmit sem denotál; így kijelentésünk látszólag értelmetlenné válik, ha az *u* osztály nem egy elemű.

Világos azonban, hogy az ilyen kijelentések *nem* válnak értelmetlenséggé pusztán azért, mert feltevésük hamis. „A vihar”-ban a király szólhatna így: „Ha Ferdinand nem fulladt vízbe, akkor Ferdinand az egyetlen fiam.” Itt „az egyetlen fiam” denotáló kifejezés, melynek első ránézésre akkor és csak akkor van denotációja, ha pontosan egy fiam van. Mindazonáltal a fenti állítás akkor is igaz maradna, ha Ferdinand valójában vízbe fulladt volna. Így tehát vagy azokban az esetekben is biztosítanunk kell a denotációt, melyekben ez látszólag hiányzik, vagy fel kell adnunk a nézetet, hogy a denotáló kifejezéseket tartalmazó kijelentések a denotációra vonatkoznak. Az utóbbi az általam javasolt megoldás. Az előbbi utat választók Meinongot követve feltehetik, hogy bizonyos objektumok nem szubszisztálnak és nem engedelmesskednek az ellentmondás törvényének; ezt azonban lehetőleg el kell kerülni. Más módon valószínű meg (dilemmánk szempontjából) ugyanezt a megoldást Frege, aki definíciók segítségével gondoskodik tisztán konvencionális denotációról azokban az esetekben, melyekben a denotáció egyébként hiányozna. E szerint „a francia király” az üres osztályt denotálná, „az egyetlen fia Ennek és-ennek az úrnak” (akinek tíz főből álló szép családja van) az illető összes fiát tartalmazó osztályt, stb. Ez az eljárás azonban, ha nem is vezet tényleges logikai hibákhoz, nyilvánvalóan mesterkéltnél és nem nyújtja a probléma pontos elemzését. Így ha elfogadjuk, hogy a denotáló kifejezések általában jelentéssel és denotációval is rendelkeznek, akkor azok az esetek, melyekben látszólag nincs denotáció, mindenképpen nehézséget okoznak; akár azt tesszük fel, hogy valójában van denotáció, akár azt, hogy csakugyan nincsen.

Egy logikai elmélet alkalmasságát vizsgálhatjuk oly módon, hogy kipróbáljuk, mennyire képes rejtvényeket fejteni. A logikáról gondolkodva pedig jótékony hatású a lehető legtöbb rejtvényt észben tartani, mivel ezek a természettudományban alkalmazott kísérletekhez igen hasonló célt szolgálnak. Ezért most három rejtvényt ismertetek, melyeket egy denotációelméletnek meg kell tudnia fejteni; később pedig megmutatom, hogy elméletem megoldja őket.

¹⁰ E szerint az elmélet szerint a denotáló kifejezés *kifejez* egy jelentést, és mind maga a kifejezés, mind jelentése *denotál* egy denotációt. A másik, általam védett elmélet szerint nincs *jelentés*, és csak néha van *denotáció*.

(1) Ha a azonos b -vel, akkor bármi, ami igaz az egyikre, az igaz a másikra is, és bármely kijelentésben helyettesíthetők egymással anélkül, hogy a kijelentés igazsága vagy hamissága megváltozna. Mármost IV. György tudni kívánta, Scott volt-e a *Waverley* szerzője; és Scott valóban a *Waverley* szerzője volt. Így a *Waverley* szerzője helyére Scott-ot helyettesítve bebizonyíthatjuk, hogy IV. György tudni kívánta, Scott volt-e Scott. Mégis, nehezen feltételezhető Európa első számú gentlemanjéről az azonosság törvénye iránti érdeklődés.

(2) A kizárt harmadik törvénye alapján vagy „ A B ”, vagy „ A nem B ” szükségképpen igaz. Így vagy „a jelenlegi francia király kopasz”, vagy „a jelenlegi francia király nem kopasz” kijelentésnek igaznak kell lennie. Mégis, ha felsorolnánk a kopasz dolgokat, és azután azokat, melyek nem kopaszok, akkor egyik listán sem találnánk a jelenlegi francia királyt. A szintézisért rajongó hegelianusok minden bizonnyal arra a következtetésre jutnak, hogy az illető parókat visel.

(3) Tekintsük az „ A különbözik B -től” kijelentést. Ha ez igaz, akkor különbség van A és B között, s ez a tény kifejezhető úgy, hogy „az A és B közti különbség szubszisztál”. Ha viszont hamis, hogy A különbözik B -től, akkor nincs különbség A és B között, s ez a tény úgy fejezhető ki, hogy „az A és B közti különbség nem szubszisztál”. De hogyan lehet egy nem létező dolog egy kijelentés alanya? A „gondolkodom, tehát vagyok” nem nyilvánvalóbb, mint hogy „egy kijelentés alanya vagyok, tehát vagyok”, feltéve, hogy a „vagyok”-ot úgy értelmezzük, mint ami szubszisztenciát vagy létezését,¹¹ és nem egzisztenciát állít. Úgy tűnhet tehát, hogy szükségképpen önellentmondó bárminek a létezését tagadni; láttuk azonban Meinong kapcsán, hogy olykor a létezés elfogadása is ellentmondáshoz vezet. Így ha A és B nem különbözik egymástól, akkor éppoly lehetetlennek látszik azt feltételezni, hogy van, mint hogy nincs olyan objektum, mint az „ A és B közti különbség”.

A jelentésnek a denotációhoz való viszonyából meglehetősen különös nehézségek adódnak, melyek önmagukban is elégségesnek látszanak annak bizonyítására, hogy az ilyen nehézségekkel járó elmélet szükségképpen téves.

Amikor egy denotáló kifejezésnek nem a *denotációjáról*, hanem a *jelentéséről* kívánunk beszélni, akkor ezt természetesen módon idézőjelek használatával tehetjük meg. Így azt mondjuk:

A Naprendszer tömegközéppontja egy pont, és nem egy denotáló összetétel [denoting complex];

„A Naprendszer tömegközéppontja” egy denotáló összetétel, és nem egy pont.

Vagy hasonlóan,

Gray Elégiájának az első sora egy kijelentést állít.

„Gray Elégiájának az első sora” nem állít egy kijelentést.

Most tehát tetszőleges denotáló kifejezés, mondjuk C esetében meg kívánjuk vizsgálni a C és „ C ” közt fennálló viszonyt, ahol a kettő közti különbség jellegét a két fenti példa szemlélteti.

¹¹ Ezeket szinonimaként használom.

Először is azt mondjuk, hogy amikor *C* fordul elő, akkor a *denotációról* beszélünk; de amikor „*C*”, akkor a *jelentésről*. Mármint a jelentés és denotáció közt nem pusztán nyelvi viszony áll fent, melyet csak a kifejezés közvetít: egy logikai relációnak is szerepet kell játszania, amit úgy fejezünk ki, hogy a jelentés denotálja a denotációt. Azonban azzal a nehézséggel találjuk szemben magunkat, hogy lehetetlen egyszerre megőrizni a jelentés és denotáció kapcsolatát és megakadályozni, hogy a kettő azonos legyen; egyúttal az is nehézséget okoz, hogy a jelentés kizárólag denotáló kifejezések segítségével érhető el. Ez a következőképpen történik.

Feltételeztük, hogy a *C* kifejezésnek jelentése és denotációja is van. De ha „*C*-nek a jelentése”-ről beszélünk, akkor a denotáció jelentését kapjuk meg (ha egyáltalán bármiét). „Gray Elégiája első sorának a jelentése” ugyanaz, mint a „Harang búcsúztat elköszönt napot”^{*} jelentése”, és különbözik attól, ami „Gray Elégiája első sorá”-nak a jelentése”. Ahhoz tehát, hogy a kívánt jelentést kapjuk, nem „*C*-nek a jelentése”-ről, hanem „*C*”-nek a jelentése”-ről kell beszélünk, ami ugyanaz, mint „*C*” önmagában. Hasonlóan, „*C*-nek a denotációja” nem az általunk kívánt denotációt jelenti, hanem valamit, ami ha egyáltalán denotál, akkor azt denotálja, amit a kívánt denotáció. Legyen például „*C*” „a második fenti példában előforduló denotáló összetétel”. Ekkor *C* = „Gray Elégiájának az első sora”, és *C* denotációja = Harang búcsúztat elköszönt napot. De amit denotációként kapni *szándékoztunk*, az „Gray Elégiájának az első sora” volt. Nem sikerült tehát megkapnunk azt, amit kívántunk.

A következőképpen foglалható össze a nehézség, melybe akkor ütközünk, ha egy denotáló összetétel jelentéséről próbálunk beszélni: amint egy kijelentésbe helyezzük az összetételt, a kapott kijelentés rögtön a denotációról fog szólni; ha viszont olyan kijelentést fogalmazunk meg, melyben „*C*-nek a jelentése” az alany, akkor kijelentésünk alanya szándékainkkal ellentétben a denotáció jelentése lesz (ha egyáltalán bármié). Ez ahhoz a megállapításhoz vezet, hogy amikor különbséget teszünk jelentés és denotáció között, akkor szükségképpen a jelentéssel van dolgunk. A jelentés az, aminek denotációja van és ami összetett, és nincs valami más, a jelentéstől különböző dolog, melyet összetételnek hívhatnánk s melyről elmondható, hogy mind jelentéssel mind denotációval *rendelkezik*. A helyes kifejezés – a szóban forgó nézet szerint – az, hogy egyes jelentéseknek van denotációjuk.

Ez azonban csak nyilvánvalóbbá teszi, hogy milyen nehéz a jelentésről beszélni. Mert tegyük fel, hogy *C* a kérdéses összetétel; ekkor azt kellene mondanunk, hogy *C* azonos az összetétel jelentésével. Mindazonáltal ha *C* idézőjelek nélkül fordul elő, akkor a mondottak nem a jelentésre, hanem csak a denotációra teljesülnek, mint pl. amikor azt mondjuk: A Naprendszer tömegközéppontja egy pont. Így tehát ahhoz, hogy magáról *C*-ről beszéljünk, vagyis hogy a jelentésről tegyünk kijelentést, az alannak nem *C*-nek kell lennie, hanem valaminek, ami *C*-t denotálja. Ezek szerint „*C*”, amit akkor használunk, amikor a jelentésről kívánunk beszélni, nem lehet a jelentés, hanem csak olyasvalami, ami a jelentést denotálja. Továbbá *C* nem lehet ennek az összetételnek az alkotórésze (mint ahogyan alkotórésze „*C*-nek a jelentése”-nek); mivel ha *C* előfordul az összetételben, akkor denotációja, nem pedig jelentése fordul elő, és nincs visszaút a denotációtól a jelentésig, hiszen minden objektumot végtelen számú különböző denotáló kifejezés denotálhat.

* Jékely Zoltán fordítása.

Úgy tűnik tehát, hogy „C” és C két különböző entitás, melyek közül „C” C-t denotálja. Ez azonban nem magyarázat, hiszen „C” C-hez való viszonya teljesen rejtélyes marad; és hol keressük azt a „C” denotáló összetételt, melynek C-t kellene denotálnia? Ráadásul amikor C előfordul egy kijelentésben, akkor nem csak a denotáció fordul elő (mint ezt a következő bekezdésben látni fogjuk); ennek ellenére a kérdéses nézet szerint C kizárólag a denotáció, és a jelentés teljes egészében „C”-re marad. Ez a kibogozhatatlan szövevény azt látszik bizonyítani, hogy az egész jelentés és denotáció közti megkülönböztetést tévesen gondolták el.

Azt, hogy a kijelentésekben előforduló denotáló kifejezések *jelentése* is releváns, a *Waverley* szerzőjéről szóló rejtvény igazolja formálisan. A „Scott volt a *Waverley* szerzője” kijelentésnek ugyanis van egy olyan tulajdonsága, mellyel a „Scott volt Scott” nem rendelkezik, nevezetesen, hogy IV. György tudni kívánta, igaz-e. A két kijelentés tehát nem azonos. Ennek alapján „a *Waverley* szerzője” jelentése éppúgy releváns, mint denotációja – ha ahhoz a nézőponthoz tartjuk magunkat, melyhez maga a megkülönböztetés tartozik. Azt is láttuk azonban, hogy ha ehhez a nézőponthoz tartjuk magunkat, akkor el kell fogadnunk, hogy csakis a denotáció releváns. Következésképpen fel kell adnunk a kérdéses álláspontot.

Hátravan még annak megmutatása, hogy a cikk elején ismertetett elmélet az összes eddig tárgyalt rejtvényt megoldja.

Az általam javasolt nézet szerint egy denotáló kifejezés lényegileg egy mondat *része*, és a legtöbb önálló szótól eltérően nem rendelkezik saját, külön jelentéssel. Ha azt mondom, hogy „Scott ember volt”, akkor ez egy „x ember volt” alakú állítás, melynek „Scott” az alanya. Ha viszont azt mondom, hogy „a *Waverley* szerzője ember volt”, akkor ez nem egy „x ember volt” alakú állítás, és „a *Waverley* szerzője” nem az alanya. A cikk elején szereplő állítást lerövidítve, „a *Waverley* szerzője ember volt” a következővel helyettesíthető: „Egy és csak egy entitás írta a *Waverley*-t, és az ember volt.” (Ez nem adja vissza olyan pontosan az állítást, mint a korábbi változat, de könnyebben követhető.) Általánosan is, ha azt kívánjuk mondani, hogy a *Waverley* szerzője rendelkezett a Φ tulajdonsággal, akkor mondandónk ekvivalens azzal, hogy „Egy és csak egy entitás írta a *Waverley*-t, és az rendelkezett a Φ tulajdonsággal”.

A *denotáció* ezek után a következőképpen magyarázható. Amennyiben minden olyan kijelentést, melyben „a *Waverley* szerzője” előfordul, a fenti módon interpretálunk, akkor a „Scott volt a *Waverley* szerzője” kijelentésből (vagyis a „Scott azonos volt a *Waverley* szerzőjével” kijelentésből) azt kapjuk, hogy „Egy és csak egy entitás írta a *Waverley*-t, és az azonos volt Scott-tal”; vagy visszatérve a teljesen explicit alakhoz: „Nem mindig hamis x-re, hogy x írta a *Waverley*-t, és hogy mindig igaz y-ra, hogy ha y írta a *Waverley*-t, akkor y azonos x-szel, és Scott azonos x-szel.” Így ha „C” denotáló kifejezés, akkor előfordulhat, hogy van egy olyan x entitás (egynél több nem lehet), melyre az „x azonos C-vel” kijelentés igaz a fenti értelmezés szerint. Ebben az esetben azt mondhatjuk, hogy az x entitás a C kifejezés denotációja. „A *Waverley* szerzője” denotációja ezek szerint Scott. Az idézőjelbe tett „C” csupán a *kifejezés* lesz, és egyáltalán nem olyasvalami, amit *jelentés*nek nevezhetnénk. A kifejezésnek pedig *per se* nincsen jelentése, mert bármely kijelentés, melyben előfordul, teljesen kifejezve olyan kijelentésnek bizonyul, mely a [kifejtés során] felbontott eredeti kifejezést már nem tartalmazza.

A IV. György kíváncsiságáról szóló rejtvény most már egyszerűen megoldható. A „Scott volt a *Waverley* szerzője” kijelentés, melynek teljes, nem rövidített alakját az előző bekezdésben adtuk meg, nem tartalmaz semmiféle „a *Waverley* szerzője” alko-

tórészt, melyet „Scott”-tal helyettesíthetnénk. Ez nem áll ellentétben azon következtetések helyességével, melyek *verbálisan* a „Waverley szerzője” „Scott”-tal való helyettesítésének felelnek meg; feltéve, hogy „a Waverley szerzője” általam *elsődlegesnek* nevezett módon fordul elő az érintett kijelentésben. A denotáló kifejezések elsődleges és másodlagos előfordulása közti különbség a következő:

Amikor azt mondjuk: „IV. György tudni kívánta, hogy ez-és-ez”, vagy azt mondjuk, hogy „ez-és-ez meglepő” vagy „ez-és-ez igaz” stb., akkor „ez-és-ez” szükségképpen egy kijelentés. Tegyük most fel, hogy „ez-és-ez” tartalmaz egy denotáló kifejezést. Ekkor választhatunk, hogy ezt a kifejezést az „ez-és-ez” alárendelt kijelentésből, vagy az „ez-és-ez”-t alkotórészként tartalmazó teljes kijelentésből küszöböljük ki. Döntésünktől függően különböző kijelentéseket kapunk eredményül. Hallottam egy érzékeny jachttulajdonosról, akinek egy vendége a hajó láttán ezt találta mondani: „Nagyobbnak hittem a jachtját annál, mint amekkora.” Mire a tulajdonos így válaszolt: „Nem, a jachtom nem nagyobb annál, mint amekkora.” A vendég ezt szerette volna mondani: „A méret, melyet jachtja méretének hittem, nagyobb, mint jachtjának mérete.” A tulajdonos viszont így értelmezte a mondottakat: „Azt hittem, jachtjának mérete nagyobb, mint jachtjának mérete.” Visszatérve IV. Györgyhöz és a Waverley-hez, amikor azt mondjuk, hogy „IV. György tudni kívánta, hogy Scott volt-e a Waverley szerzője”, akkor ezt rendszerint úgy értjük, hogy „IV. György tudni kívánta, hogy egy és csak egy ember írta-e a Waverley-t, és Scott volt-e az az ember.” Az állítást azonban úgy is lehet érteni, hogy „Egy és csak egy ember írta a Waverley-t, és IV. György tudni kívánta, hogy Scott volt-e az az ember”. Az utóbbiban „a Waverley szerzője” kifejezésnek *elsődleges*, míg az előbbiben *másodlagos* előfordulása van. Az utóbbi kijelentés a „IV. György tudni kívánta arról az emberről, aki ténylegesen írta a Waverley-t, hogy ő volt-e Scott” alakban is kifejezhető. Ez például igaz lenne, ha IV. György távolról látta volna Scottot, és megkérdezte volna: „Az Scott?” Egy denotáló kifejezés *másodlagos* előfordulását úgy definiálhatjuk, hogy a kifejezés ekkor egy olyan p kijelentésben fordul elő, mely csupán alkotórésze a vizsgált kijelentésnek, és a denotáló kifejezés helyettesítését csak p -ben, és nem a teljes kijelentésben kell elvégeznünk. Az elsődleges és másodlagos előfordulás közti kétértelműség nehezen kerülhető el a nyelvben, de ha résen vagyunk, akkor nem okozhat kárt. A szimbolikus logikában ez a probléma természetesen könnyen elkerülhető.

Az elsődleges és másodlagos előfordulások közti megkülönböztetés a jelenlegi francia király kopaszságát firtató kérdés megválaszolását és a denotációval nem rendelkező denotáló kifejezések logikai státuszának általában vett tisztázását is lehetővé teszi. Ha „C” egy denotáló kifejezés, mondjuk „a terminus, mely rendelkezik az F tulajdonsággal”, akkor

„C rendelkezik a Φ tulajdonsággal” azt jelenti, hogy „egy és csak egy terminus rendelkezik az F tulajdonsággal, és az rendelkezik a Φ tulajdonsággal”.¹²

Mármost ha egy terminus sem rendelkezik az F tulajdonsággal, vagy több is rendelkezik vele, akkor ebből az következik, hogy a „C rendelkezik a Φ tulajdonsággal” Φ minden értékére hamis. Így „a jelenlegi francia király kopasz” bizonyosan hamis; és „a jelenlegi francia király nem kopasz” állítás hamis, ha azt jelenti, hogy

¹² Ez a rövidített változat, nem a szigorúbb interpretáció.

„Van egy olyan entitás, mely jelenleg francia király és nem kopasz”,

de igaz, ha azt jelenti, hogy

„Hamis az, hogy van egy olyan entitás, mely jelenleg francia király és kopasz.”

Vagyis a „a francia király nem kopasz” hamis, ha „a francia király” *elsődlegesen* fordul elő, és igaz, hogyha *másodlagosan*. Így minden olyan kijelentés hamis, melyben „a francia király” elsődlegesen fordul elő; az ilyen kijelentések tagadásai igazak, de ezekben „a francia király” előfordulása másodlagos. Ily módon tehát elkerüljük a konklúziót, hogy a francia királynak parókája van.

Világos most már az is, hogy miképp tagadhatjuk az *A* és *B* közti különbség létét abban az esetben, ha *A* és *B* nem különböznek egymástól. Ha *A* és *B* különbözőek, akkor egy és csak egy olyan *x* entitás van, melyre az „*x* az *A* és *B* közti különbség” kijelentés igaz; ha viszont *A* és *B* nem különböznek, akkor nincs ilyen *x* entitás. Így a denotáció jelentésének korábban adott magyarázata szerint „az *A* és *B* közti különbség” kifejezésnek van denotációja, ha *A* tényleg különbözik *B*-től, de nincsen, ha valójában nem különböznek. Ez a különbség általában is fennáll az igaz és hamis kijelentések között. Ha „*aRb*” azt jelenti, hogy „*a R* relációban áll *b*-vel”, akkor *aRb* igazságából az következik, hogy van olyan entitás, mint az *a* és *b* közti *R* reláció; amikor viszont *aRb* hamis, akkor nincs ilyen entitás. Ezen a módon bármely kijelentésből alkothatunk olyan denotáló kifejezést, mely egy entitást denotál, ha a kijelentés igaz, de nem denotál egy entitást sem, ha a kijelentés hamis. Pl. igaz (legalábbis feltesszük a példa kedvéért), hogy a Föld a Nap körül kering, és hamis, hogy a Nap kering a Föld körül; ebből adódóan „a Föld Nap körüli keringése” egy entitást denotál, míg „a Nap Föld körüli keringése” nem denotál semmit.¹³

A nem létező dolgok teljes birodalma, így a „a kerek négyzet”, „a 2-től különböző páros prímszám”, „Apollón”, „Hamlet” stb. is megfelelően kezelhetők most már. Ezek mind olyan denotáló kifejezések, melyek nem denotálnak semmit. Egy Apollónról szóló kijelentés azt jelenti, amit az Apollón lexikonban található jelentésének, mondjuk „a napisten”-nek a behelyettesítésével kapunk. Minden Apollónt tartalmazó kijelentést a denotáló kifejezésekre vonatkozó fenti szabályok szerint kell értelmezni. Ha „Apollón” elsődlegesen fordul elő, akkor a kijelentés hamis; ha másodlagosan, akkor igaz is lehet. Hasonlóan, „a kerek négyzet kerek” azt jelenti, hogy „egy és csak egy olyan *x* entitás van, mely kerek és négyzet, és ez az entitás kerek”. Ez azonban Meinong állításával szemben nem igaz, hanem hamis kijelentés. „A legtökéletesebb Lény minden tökéletességgel rendelkezik; a létezés tökéletesség; tehát a legtökéletesebb Lény létezik” a következő alakot ölti:

„Egy és csak egy olyan *x* entitás van, mely a legtökéletesebb; ez minden tökéletességgel rendelkezik; a létezés tökéletesség; tehát ez az entitás létezik.”

¹³ A kijelentések, melyekből ezeket az entitásokat származtatjuk, nem azonosak sem a kapott entitásokkal, sem azokkal a kijelentésekkel, melyek a kérdéses entitások létezését állítják.

Bizonyításként az érv kudarcot vall, mivel hiányzik belőle az „egy és csak egy olyan x entitás van, mely a legtökéletesebb” premissza igazolása.¹⁴

MacColl úr (*Mind*, új sorozat, 54. sz., valamint 55. sz. 401. o.) kétféle individuumot különböztet meg: valóságosat és nem valóságosat. Az üres osztályt ezek után az összes nem valóságos individuumot tartalmazó osztályként definiálja. Ez feltételezi, hogy „a jelenlegi francia király”-hoz hasonló kifejezések, melyek nem denotálnak valóságos individuumot, mindazonáltal individuumot denotálnak, csak éppen egy nem valóságosat. Ez viszont lényegében Meinong elmélete, melyet korábban már elvetettünk az ellentmondás törvényének megsértése miatt. A mi denotációról szóló elméletünk segítségével fenntartható, hogy nincsenek nem valóságos individuumok; és ebből következőleg az is, hogy az üres osztály az az osztály, melynek nincsenek elemei, nem pedig az, mely az összes nem valóságos individuumot tartalmazza.

Fontos észrevenni elméletünknek a denotáló kifejezéseket tartalmazó definíciókra vonatkozó következményeit. A legtöbb matematikai definíció ebbe a típusba tartozik: pl. „ m - n jelentése az a szám, melyet n -hez adva m -et kapunk”. E szerint a definíció szerint m - n ugyanazt jelenti, mint egy bizonyos denotáló kifejezés; azonban már megállapítottuk, hogy a denotáló kifejezéseknek önmagukban nincsen jelentésük. A definíciónak ezért ténylegesen így kell szólnia: „Bármely olyan kijelentés, melyben m - n előfordul, azt jelenti, amit akkor kapunk, ha ' m - n '-t helyettesítjük az 'a szám, melyet n -hez adva m -et kapunk' kifejezéssel”. Az eredményül kapott kijelentést a megfogalmazásukban denotáló kifejezést tartalmazó kijelentésekre vonatkozó, korábban megadott szabályok szerint értelmezzük. Ha m és n olyanok, hogy pontosan egy x szám van, melyet n -hez adva m -et kapunk, akkor van olyan x szám, mellyel tetszőleges m - n -t tartalmazó kijelentésben helyettesíthetjük m - n -t anélkül, hogy a kijelentés igazsága vagy hamissága megváltozna. Máskülönben viszont minden olyan kijelentés hamis, melyben „ m - n ” elsődlegesen fordul elő.

A fenti elmélet megmagyarázza, hogy miért hasznos az azonosság. Bár a logikakönyveken kívül senki sem kívánja azt mondani, hogy „ x nem más, mint x ”, mégis gyakran teszünk olyan azonossági állításokat, mint a „Scott volt a *Waverley* szerzője” vagy a „te vagy az az ember”. Ezeknek a kijelentéseknek a jelentése nem fejezhető ki az azonosság fogalma nélkül, jöllehet nem egyszerűen azt állítják, hogy Scott azonos egy másik terminussal, nevezetesen a *Waverley* szerzőjével, vagy hogy te azonos vagy egy másik terminussal, nevezetesen azzal az emberrel. A „Scott a *Waverley* szerzője” leg-rövidebb megfogalmazásának a következő tűnik: „Scott volt a *Waverley* szerzője, és mindig igaz y -ra, hogy ha y írta a *Waverley*-t, akkor y azonos Scott-tal.” Ily módon jut szerezhez a „Scott volt a *Waverley* szerzője” állításban az azonosság, és ez a használat teszi az azonosságokat állításra érdemessé.

A denotálás fenti elméletének egyik érdekes eredménye a következő: Ha egy dologgal nem állunk közvetlen ismeretségben, hanem csak denotáló kifejezésekkel definiáljuk, akkor azok a kijelentések, melyekben a kérdéses dolog denotáló kifejezések révén szerepel, valójában nem magát a dolgot tartalmazzák alkotórészként, hanem a denotáló kifejezések különböző szavai által kifejezett összetevőket. Így az általunk megragadható kijelentések (vagyis nem csak azok, melyek igazságát vagy hamisságát meg

¹⁴ Az érv kissé módosított változatával igazolható, hogy a legtökéletesebb Lények osztályának minden eleme létezik; az is bizonyítható formálisan, hogy ennek az osztálynak nem lehet egynél több eleme. De ha a tökéletességet az összes pozitív predikátum birtoklásaként értelmezzük, akkor szinte ugyanilyen formálisan igazolható az is, hogy a kérdéses osztálynak egy eleme sincs.

tudjuk ítélni, hanem minden olyan kijelentés, melyet el tudunk gondolni) ténylegesen csak olyan entitásokat tartalmaznak alkotórészként, melyekkel közvetlen ismeretségben állunk. Mármost olyan dolgokról, mint az anyag (abban az értelemben, ahogy az a fizikában előfordul) és más emberek elméje, csak denotáló kifejezések révén tudunk. Más szóval nem állunk *ismeretségben* velük, de tudjuk, hogy az ilyen és ilyen tulajdonságú dolgokról van szó. Így habár képesek vagyunk olyan $C(x)$ kijelentésfüggvények megfogalmazására, melyeknek teljesülniük kell bizonyos tulajdonságú anyagi részecskékre, vagy Ez-és-ez elméjére, mégsem állunk ismeretségben azokkal a kijelentésekkel, melyek ezeket az általunk tudott dolgokat állítják, mivel magukat a szóban forgó entitásokat nem tudjuk megragadni. Tudjuk ugyan, hogy „Ez-és-ez ilyen és ilyen tulajdonságú elmével rendelkezik”, de azt nem tudjuk, hogy „A ilyen és ilyen tulajdonságú”, ahol *A* azonos a kérdéses elmével. Ezekben az esetekben anélkül ismerjük egy dolog tulajdonságait, hogy magával a dologgal ismeretségben állnánk, következésképp anélkül, hogy akár egyetlen olyan kijelentést tudnánk, mely magát a dolgot tartalmazza alkotórészként.

Az általam javasolt álláspont számos egyéb következményéről semmit sem szölok. Csupán arra kérem az olvasót, hogy ne vesse el addig e nézetet (rendkívülinek látszó bonyolultsága miatt talán kísértést érez erre), míg nem próbált maga is elméletet alkotni a denotációról. Úgy hiszem, e kísérlet meggyőzi majd arról, hogy bárhog is szóljon a helyes elmélet, semmiképpen sem lehet olyan egyszerű, mint azt korábban várta volna.

Simonyi András fordítása

A fordítás alapjául a következő kiadás szolgált: Bertrand Russell: „On Denoting”. In *The Collected Papers of Bertrand Russell, Vol. 4: Foundations of Logic, 1903–05*. Ed. A. Urquhart. Routledge, 1994. 415–427.

A fordító köszönetet mond Máté Andrásnak és Zvolenszky Zsófiának, akik egy korábbi változat elolvasása után számos értékes javaslattal segítettek munkáját, valamint a *Szabad Válgatók* mindazon látogatóinak, akik hasznos tanácsokat adtak a legnagyobb nehézséget okozó szöveghelyekkel kapcsolatban. A fordítás esetleges hibáiért természetesen kizárólag a fordító felelős.